

SZÉKELY MELINDA

Plinius Egyiptomról és Aethiopiáról

C. Plinius Secundus Maior a Kr. u. 1. századi Római Birodalom prominens alakja, katonatiszt, befolyásos római állami hivatalnok, elismert író.¹ Számos műve közül csupán a *Naturalis Historia* maradt fenn; a harminchét könyvből álló enciklopédikus jellegű, gyűjteményes munkában Plinius összefoglalta kora teljes természettudományos ismeretanyagát. A VI. könyv a Kelet földrajzi leírását tartalmazza, melyben megelevenedik az ott élő népek történelme és kultúrája is. A könyv elején a szerző jelzi, hogy mit tartalmaz a kötet: a tájak, népek, tengerek, városok, kikötők, hegyek, folyók fekvését és a köztük lévő távolságokat írja le, valamint a népeket, amelyek ott élnek vagy éltek. A bevezetésben Plinius megadja a könyvhöz felhasznált szerzők nevét is, külön felsorolva a római és külföldi auctorokat. Az Egyiptomtól Aethiopiáig ívelő részletben elsősorban Iubára támaszkodik (VI. 170; 175; 176; 177; 179), hivatkozik M. Agrippára (VI. 164), a görög szerzők közül pedig név szerint említi Timosthenést (VI. 163; 183), Eratosthenést (VI. 163; 171; 183), Artemidórost (VI. 163; 183), Biónt (VI. 178; 180; 183), Daliont (VI. 183), Aristokreónt (VI. 183), Basilist (VI. 183), az ifjabb Simónidést (VI. 183) és Sebosust (VI. 183).

Pliniust mint katonatisztet különösen érdeklik a hadjáratok, csaták: megemlíti a perzsa nagykirály, Kambysés egyiptomi hadjáratát is (VI. 165). Kambysés Kr. e. 525-ben a pélusioni csatában és Memphis mellett aratott győzelmet Egyiptom felett. A perzsa győzelmet bizonyítja a Kambysés városa elnevezésű helység Egyiptomban, ahová Plinius szerint a perzsa sebesülteket telepítették le. A nagykirály Egyiptom után Aethiopia² ellen indult, de élelmisszerei elfogytak, így kénytelen volt visszafordulni, ám a libyai sivatagon átvonuló serege a homokban pusztult el. Plinius beszámol egy Aethiopia ellen Augustus uralkodása idején indított hadjáratról is, amelyet P. Petronius egyiptomi *praefectus* vezetett, és felsorolja a megostromolt és kifosztott városokat (VI. 181–182).³ Kortársként ír a Nero kori aethiops hadjárat tervéről (VI. 181), és beszámol a katonai felderítők munkájáról, akik a korábbiaknál pontosabb távolságadatokkal szolgáltak a déli területeken (VI. 184).

Aethiopiával kapcsolatban nemcsak a hadjáratok, hanem a mitikus múlt is megjelenik Plinius leírásában, így a trójai mondakörben szereplő aethiops király, Memnón, aki sikeres csaták után végül Achilleus kezétől esett el (VI. 182). Plinius említi az Androméda-mítoszból ismert Képheus aethiops királyt is, aki Kassiopeia férje és Androméda apja volt (VI. 182). A mítosz szereplőinek nevét csillagképek őrzik.

¹ Kr. u. 23/24–79.

² Aethiopia (Aithiopia) az ókori Nubia területe, a mai Szudán.

³ Lásd ehhez: Török László: *Augustus Alsó-Núbiában*. Ókor. Folyóirat az antik kultúrákról, 6. évf. (2007) 3. sz. 18–34.

Foglalkoztatja Pliniust az egyiptomi csatorna építésének kérdése is.⁴ Az ókorban a vízi szállítás kedvelt volt, és olcsónak számított, továbbá a csatornaépítésben jártasak voltak, így kézenfekvőnek tűnt egy Nílus-ág összekötése a Vörös-tenger Szezi-öblével. Plinius leírja, hogy már igen korán (a Középbirodalom megszilárdulása idején) Sesóstris fáraó kigondolta a csatorna építésének tervét (VI. 165).⁵ Strabón is megemlíti a fáraó nevét, „aki már a trójai háború előtt megkezdte a csatorna ásását” (XVII. 1, 25; C 804). Hérodotos szerint II. Nékó (Kr. e. 610–595) építeni kezdett egy csatornát, (2, 158–159; 4, 39; 4, 42),⁶ amelyen négy napig tartott végighajózni, szélteben pedig két *triremis* (három evezősoros hajó) is elfért egymás mellett (2, 158). Száz évvel később, miután Egyiptom perzsa uralom alá került, I. Dareios (Kr. e. 521–486) fejezte be a csatorna építést, amit kőbe vésett feliraton is megörökített: „Én perzsa vagyok. Perzsiából elfoglaltam Egyiptomot. Én rendeltem el ennek [a csatornának] a kiásását a Nílus nevű folyótól, amely Egyiptomban folyik a[ma] tenger felé, amelyik Perzsiából indul ki.”⁷ Diodóros szerint azonban Dareios sem fejezte be a csatorna építését (1, 33, 9). A Ptolemaios-korból fennmaradt Pithom-sztélé azt bizonyítja, hogy II. Ptolemaios Kr. e. 269-ben ácsott csatornája már elérte a Vörös-tengert,⁸ amit görög-római szerzők is megerősítenek (Diod. 1, 33, 11; Plin. VI. 165). Plinius megadja a csatorna méretét is: hossza 37,5 mérföld, szélessége 100 láb, mélysége 30 láb.⁹ A Pithom-sztélé azt is megemlíti, hogy II. Ptolemaios kiépíttette Arsinoé (ma Suez) kikötőjét is, amelyet nővéréről (egyben feleségéről) nevezett el (vö. Plin. VI. 167). A csatorna a következő századokban elhomokosodott. Egyiptom római uralom alá kerülése után Augustus gondoskodott a megtisztításáról. A 2. század elején Traianus alatt ismét átépítették a csatornát.¹⁰ Az építésről és a tisztítási munkálatokról megemlékeznek a források, de arra, hogy tartósan használni tudták volna, nincs adatunk. A csatorna – vagy csatornák – használatával kapcsolatban több probléma is felmerült. A gyors homokosodás mellett tudjuk azt is, hogy a Vörös-tenger északi részénél és a Szezi-öbölnél nem megfelelő a széljárás, ami az ókorban használt vitorlás hajóknál döntő akadály volt.¹¹ Rendkívül zátonyos is a terület, helyenként pedig sekély a víz, így a tengerjáró hajók számára nem volt biztonságos a hajózás. Plinius a helyiek félelmeit látja a csatornával szembeni ellenérzésekben: a szintkülönbség miatt áradástól tartottak, és a Nílus iható vizét féltették a tenger sós vizétől (VI. 166).

A szárazföldi kereskedelem viszont jól működött a római korban, Plinius három útvonalról is ír, amelyek Egyiptom földközi-tengeri partjától a Vörös-tengerig vezettek (VI. 166–167). A kiindulópontok Pélusion, a Casius-hegy és Gerrhum, a célállomás pedig mindhárom útvonal esetében a vörös-tengeri Arsinoé (ma Suez). Plinius hírt ad a sivatagi szállítás nehézségeiről is: a szél gyakran betemeti a nyomokat, így az utazók nádakat szúrnak a homokba, így mutatva meg az útirányt a karavánoknak (VI. 166).

⁴ Lásd ehhez: Székely M.: *Sziklákon, tűzön-vízen át. Ókor. Folyóirat az antik kultúráról*, 10. évf. (2011) 3. sz. 58–64.

⁵ Plinius e fejezeteknél Iuba művére támaszkodott.

⁶ Vö. Diod. Sic. 1, 33, 9.

⁷ Tóttóssy Csaba fordítása.

⁸ Desanges, J.: *Recherches sur l'Activité des Méditerranéens aux confins de l'Afrique (VIe siècle avant J.-C.-IVe siècle après J.-C.)*. Rome, 1978. 263–264.

⁹ Körülbelül 55,5 km, 30 m, 9 m. Az ókori számadatokat kritikusan kell fogadnunk. Ennek egyik oka, hogy a szerzők különbözőképpen használták a mértékegységeket.

¹⁰ Az *Amnis Traianusról* bővebben: Young, G. K.: *Rome's Eastern Trade. International Commerce and Imperial Policy. 31 BC – AD 305*. London – New York, 2001. 76–77.

¹¹ A Szezi-csatorna átadásakor (1869) már gőzhajókat használtak.

A Vörös-tenger délebbi kikötői közül Plinius kiemeli a római korban legkedveltebb Myos Hormost és Berenikét (VI. 168).¹² Myos Hormos azonosítása évszázados problémát jelentett a kutatók számára. A 19. század óta számos tudós Abu Sha'arral azonosította, annak ellenére, hogy a területen végzett ásatások során nem találták a városhoz tartozó kikötői részt.¹³ Az utóbbi évtizedekben nemzetközi kutatócsoportok rendszeres és nagyarányú régészeti feltárásokat folytatnak a Keleti-sivatagban és a vörös-tengeri kikötőknél.¹⁴ 1993-ban David Peacock a feltárások eredményei és az irodalmi források vizsgálata alapján arra a következtetésre jutott, hogy Myos Hormos a mai Quseir közelében található Quseir al-Qadim kikötővel azonos.¹⁵ 1994-ben újabb *ostrakonok* és papiruszok kerültek elő, amelyek megerősítették Peacock feltételezését.¹⁶ Bereniké az egyiptomi vörös-tengeri kikötők közül a legalaposabban kutatott lelőhely, Myos Hormostól mintegy 300 kilométerre délre fekszik. A 19. század eleje óta ismert romvárosban 1994–2002 között folytak a Delaware Egyetem és a Leideni Egyetem közös ásatásai, Steven Sidebotham és Willeke Wendrich vezetésével.¹⁷ A kikötő fontos szerepet játszhatott az afrikai harci elefántok behozatalában, amelyeket valószínűleg a mai Szudán és Eritrea partvidékéről szállítottak Egyiptomba. A város a Kr. u. 1. században élte

¹² A 2. századi Ptolemaios hat egyiptomi kikötőről írt: Arsinoe-Clysma, Myos-Hormos, Philoterias, Leukos Limen, Nechesia és Bereniké (Ptol. 4, 5, 8). A vörös-tengeri kikötőkről bővebben: Székely M.: *Kereskedelem Róma és India között*. Szeged, 2008. 34–37. (további bibliográfiával); Sidebotham, S. E.: *Berenike and the Ancient Maritime Spice Route*. Berkeley – Los Angeles – London, 2011. 175–189.

¹³ Lásd: Sidebotham, S. E.: *Ports of the Red Sea and the Arabia-India Trade*. In: Begley, V. – De Puma, R. D. (eds.): *Rome and India. The Ancient Sea Trade*. Wisconsin, 1991. 19.

¹⁴ Abu Sha'ar-nál a Delaware-i Egyetem végzett feltárást 1987 és 1993 között, Berenikénél a Delaware-i Egyetem és a Leideni Egyetem 1994 és 2001 között. Lásd: www.archbase.com/berenike/. (letöltés: 2022. márc. 05.) A Bereniké-projekt 2009-ben folytatódott a legjelentősebb amerikai kutató, Steven Sidebotham vezetésével; lásd: Sidebotham: *Berenike and the Ancient Maritime Spice Route*, id. mű. Quseir al Qadimnál a Chicagói Egyetem Keleti Intézete (1978, 1980, 1982), majd a '90-es években a Southamptoni Egyetem végzett feltárásokat David Peacock vezetésével, lásd: www.arch.soton.ac.uk/Research/Quseir/. (letöltés: 2011. jún. 18.). 1994 óta a Koptos–Quseir közötti 180 kilométeres úton található kis római erődök hálózatának feltáráásával a francia Hélène Cuvigny papyrológust bízta meg; lásd: Cuvigny, H. (éd.): *La route de Myos Hormos* (IFAO). Cairo, 2001.; Cuvigny, H.: *Researches in the Eastern Desert 1996–1999*. In: Boussac, Salles (ed.): *A Gateway from the Eastern Mediterranean to India. The Red Sea in Antiquity*. Manohar, 2005. 31–42. 1998–2004 között Bir Minayh-nál az ELTE Egyiptológiai Tanszéke folytatott kutatásokat Luft Ulrich vezetésével (a kutatási beszámoló megjelent 2010-ben: Luft, Ulrich (ed.): *BIR MINAYH, Report on the Survey 1998–2004*. Archaeolingua, 2010.).

¹⁵ Lásd: Peacock, D. P. S.: *The site of Myos Hormos: a view from space*.: *Journal of Roman Archaeology* (a továbbiakban: JRA) vol. 6. (1993) 226–232.; Quseir al-Qadim 6–8 kilométerre északra található a mai Quseir városától. Quseirt a kutatók sokáig az ókori Leukos Limen városával azonosították.

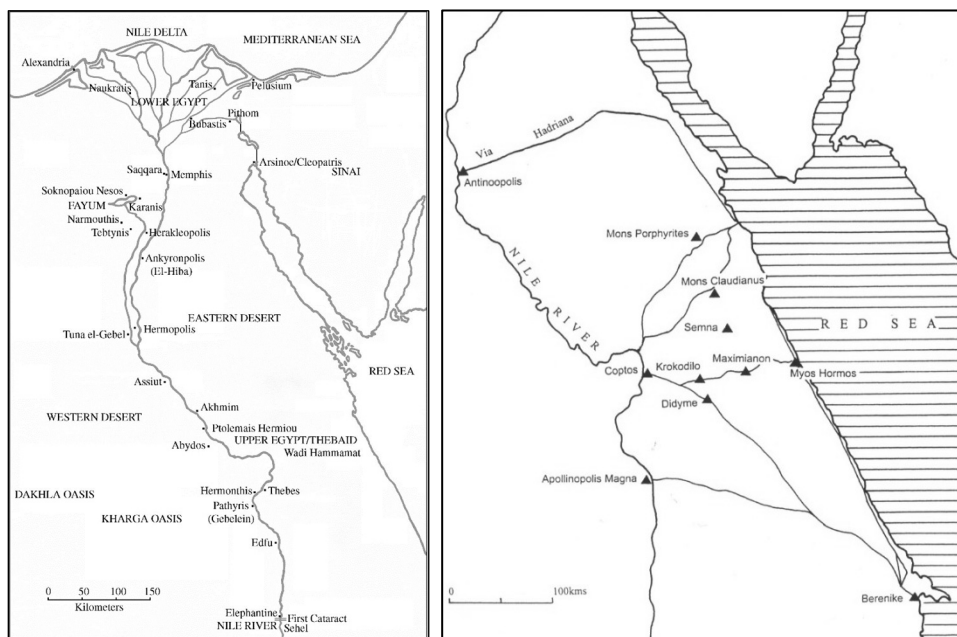
¹⁶ Lásd: Bülow-Jacobsen, A. – Cuvigny, H. – Fournet, J-L.: *The Identification of Myos Hormos. New Papyrological Evidence*. Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale (BIFAO) vol. 94. 1994, 27–38.; Whitcomb, D.: *Quseir al-Qadim and the location of Myos Hormos*. In: Boussac (ed.): *A Gateway from the Eastern Mediterranean to India*, 83–103; Peacock, D. – Blue, L. (eds.): *Myos Hormos – Quseir al-Qadim, Roman and Islamic Ports on the Red Sea*. Volume 1: *The Survey and Report on the Excavation*., Oxford, 2006.; Székely: *Szicklákon, tűzön-vízen át*, 60.

¹⁷ Legújabb összefoglaló: Sidebotham: *Berenike and the Ancient Maritime Spice Route*, id. mű.

fénykorát, amikor Myos Hormos mellett Bereniké volt az Indiával és a Távol-Kelet más részeivel folytatott római kereskedelem egyik legfontosabb központja.¹⁸

Plinius leírja az aethiopsok és a trogodyták legnagyobb kereskedelmi központját, Adulist (Adulitum) is, amelyet tudomása szerint szökött egyiptomi rabszolgák alapítottak egykor, és közli legfontosabb árucikkait is: elefántcsont, orrszarvú agyar, vízilóbbőr, teknőspáncél, majmok és rabszolgák (VI. 173). A kereskedők számára fontos információ az is, hogy a délebbi vizeken az ascita arab törzsek kalóztámadásokat hajtanak végre, melyek során marhabőr tömlőkre helyezett ideiglenes hidakról mérgezett nyilakkal támadják a hajókat (VI. 176).

A fordítás a *Sammlung Tusculum* szövegkiadása alapján készült.¹⁹ A szöveg értelmezéséhez és a jegyzetekhez felhasználtam ezenkívül Desanges,²⁰ valamint Conte²¹ munkáját is. A Plinius-részlet fordítása során a személyneveket, földrajzi neveket és mértékegységeket a szerző által használt latin alakjukban hagytam, melyekhez a jegyzetben magyarázatot fűztem.

¹⁸ Lassányi G.: *Az antik világ határán. A Keleti-sivatag a kései ókorban*. PhD-disszertáció. ELTE BTK, Budapest, 2009. 147.

¹⁹ C. Plinius Secundus d. Ä.: *Naturkunde.VI. Geographie: Asien*. Hg. von K. Brodersen. München, 1996.

²⁰ Plinie L'Ancien: *Histoire naturelle. Livre VI, 4e partie: L'Asie africaine sauf l'Egypte. Les dimensions et les climats du monde habité*. Texte établi et traduit par: J. Desanges. Paris, 2008.

²¹ Gaio Plinio Secundo: *Storia naturale*. Ed. (trad. e note): G. B. Conte. Torino, 1982.

C. Plinius Secundus Maior: *Naturalis historia* VI.

XXXIII.

163. Most az Arabiával szemben fekvő part hátralevő részét mutatjuk be. Timosthenes²² a teljes öblöt négy napos hajóútnyi hosszúságúra, két nap hajóútnyi szélességűre, a szorost 7,5 mérföldre²³ becsülte; Eratosthenes²⁴ a part hosszúságát mindkét oldalon az öböl bejáratától 1200 mérföldben²⁵ adja meg, Artemidorus²⁶ az arab oldalt 1750 mérföldben;²⁷

164. a trogodyták területét²⁸ Ptolemaisig²⁹ 1187,5 mérföldben.³⁰ Agrippa³¹ szerint nincs különbség a két oldal között, és 1732 mérföldben³² határozza meg. A szélességét a legtöbben 475 mérföldben³³ adják meg, a délkelet felé néző öböltorkolat pedig egyesek szerint 4, mások szerint 7,5 vagy 12 mérföld széles.³⁴

165. Helyzete pedig ilyen:³⁵ a Laeanticus öbölnél³⁶ van egy másik öböl, amit az arabok Aeas-

²² Timosthenes (rhodusi): görög földrajztudós, flottaparancsnok II. Ptolemaeus Philadelphus egyiptomi uralkodó idejében, Kr. e. 280–270 között. Tíz könyvből álló *periplus*-át gyakran idézi Eratosthenes és Strabo. Lásd még: Plin. VI. 15.

²³ 7,5 mérföld: 11 km. Strabo (XVI. 4. 4) 60 mérföldet említ.

²⁴ Eratosthenes: (Cyrene Kr. e. 282 k. – 202 k.): görög tudós, matematikus, geográfus. Földrajzi kérdésekben Anaximandrosra, Hecataeusra és Nagy Sándor hadjáratának kísérőire támaszkodott. Vö. Plin. VI. 3. Frg. III B 50 292.

²⁵ 1200 mérföld: 1776 km.

²⁶ Artemidorus (ephesosi): görög földrajztudós, aki Kr. e. 100 körül élt és alkotott. Tizenegy könyvből írt munkáját Strabo gyakran idézi. Lásd még: Plin. VI. 36.

²⁷ 1750 mérföld: 2590 km.

²⁸ Lásd: Plin. VI. 154.

²⁹ Ptolemais: lásd: Plin. VI. 171.

³⁰ 1187,5 mérföld: 1757,5 km.

³¹ M. Vipsanius Agrippa (Kr. e. 64/63 – Kr. e. 12): római hadvezér és államférfi, Augustus barátja, veje, egy ideig kijelölt utódja, befolyásos főparancsnoka. Íróként is működött, földrajzi kommentárokat írt. A Római Birodalom általa vezetett felmérése szolgált alapul egy nyilvánosan felállított világtérképhez vagy felirathoz, mely a *Tabula Peutingeriana* mintája lett. A műben az ismert világ területeit gyűjtötte össze méretük szerint, megadva a hosszanti kiterjedést és a vélhető szélességet is. Plinius a III–VI. könyveiben többször hivatkozik Agrippa művére, három esetben szó szerint is idéz belőle (V. 25; V. 38; VI. 37). A legtöbben úgy gondolják, hogy Agrippa munkáját egyfajta világtérképhez hasonló formában adták ki, de ez nem bizonyított és nem is nagyon valószínű: a méretadatoknak megfelelő rajzot nyilvánvalóan nem készítettek, inkább csak feljegyezték az adatokat. A mű talán egy nagy terjedelmű felirat formájában létezhetett. Két ránc maradt kisebb földrajzi munka, a *Demensuratio provinciarum* és a *Divisio orbis terrarum* ugyancsak merített Agrippa művéből. Lásd még: Sallmann, K. G.: *Die Geographie des Älteren Plinius in ihrem Verhältnis zu Varro*. Berlin – New York, 1971. 91–95.

³² 1732 mérföld: 2563,25 km.

³³ 475 mérföld: 703 km.

³⁴ 4 mérföld: 6 km; 7,5 mérföld: 11 km; 12 mérföld: 17,75 km.

³⁵ Plinius inentől a 170-es caputig Iubát követi (*Fragmente der griechischen Historiker* [a továbbiakban: FGrHist] 275 F 34); lásd még: Plin. VI. 96.

³⁶ Laeanticus öböl: lásd: Plin. VI. 156.

nak neveznek, ahol Heroon városa³⁷ fekszik. Cambyses városa³⁸ a nelusok és marchadák³⁹ között volt, itt telepítették le Cambyses seregéből a sebesülteket. Azután következik a tyro nép,⁴⁰ Daneon kikötője,⁴¹ ahonnan hajózható csatornát vezettek a Nílusba, annál a részénél, ahol belefut a már említett deltába.⁴² A folyó és a Vörös-tenger⁴³ között 62,5 mérföld⁴⁴ távolság van. A tervet elsőként Sesostris,⁴⁵ Egyiptom uralkodója találta ki, majd a perzsa Dareios,⁴⁶ azután II. Ptolemaios,⁴⁷ aki 100 láb széles, 30 láb mély, 37,5 mérföld hosszú csatornát építtetett,⁴⁸ végig az Amarus-forrásokig;⁴⁹

166. azontúl azonban elrettentette őket az áradástól való félelem, miután kiderült, hogy a Vörös-tenger 3 róffal⁵⁰ magasabban fekszik Egyiptom földjénél. Néhányan nem ezt az okot említik, hanem azt, hogy a Nílus vizét, amely az egyetlen iható víz volt, elrontották volna azzal, hogy a tenger vizét beleengedik. Mindazonáltal szárazföldön gyakran megteszik az egész utat az egyiptomi tengertől, mégpedig háromféleképpen. Az egyik út Pelusiumtól⁵¹ vezet a sivatagon át, ahol homokba szúrt nádak mutatják az irányt, mivel az út nem látszik, amikor a szél betemeti a nyomokat.

167. A másik [útvonal] a Casius-hegy⁵² túlsó oldalán [kezdődik], és 60 mérföld⁵³ után becsatlakozik a pelusiumi útba; mellette laknak az autaeus arabok.⁵⁴ A harmadik út Gerrhum-ból indul, amit Agipsumnak is neveznek,⁵⁵ és ugyanazoknak az araboknak a területén át vezet, s bár körülbelül 60 mérfölddel rövidebb, de hegyes és vízben szegény. Mindezek az utak

³⁷ Heroon városa, Heroopolis: lásd: Plin. VI. 156.

³⁸ Cambyses városa: csak itt említett helység. Cambyses perzsa nagykirály (Kr. e. 529–522) megtámadta Egyiptomot és el is foglalta Kr. e. 525-ben.

³⁹ Nelusok és marchadák: csak itt említett törzsek.

⁴⁰ Tyro nép: csak itt említett törzs.

⁴¹ Daneon kikötője: csak itt említett kikötő.

⁴² Delta: lásd: Plin. V. 48.

⁴³ Vörös-tenger: lásd: Plin. VI. 84.

⁴⁴ 62,5 mérföld: 92,5 km.

⁴⁵ Sesostris: lásd még: Strabo (XVII. 1. 25 C 804). A 12. dinasztiaiban három ilyen nevű fáraó is volt, régészeti bizonyítékok azonban nem állnak rendelkezésre, így nem tudjuk pontosan meghatározni, melyikükről ír Plinius és Strabo. A csatornához lásd még: Székely: *Szikkákon, tűzőn-vízen át*, 59–60.

⁴⁶ I. Dareios: lásd: Plin. VI. 133.

⁴⁷ II. Ptolemaeus Philadelphus: lásd: Plin. VI. 58; 167.

⁴⁸ 100 láb: 30 m, 30 láb: 9 m, 37,5 mérföld: 55,5 km.

⁴⁹ Amarus-források: vö. Strab. XVII. 1. 25.

⁵⁰ A latin szövegben *cubitus* (róf) szerepel. 1 *cubitus* = 45 cm. Így a 3 *cubitus* 1,35 méter.

⁵¹ Pelusium: város a Nílus torkolat keleti ágánál; lásd: még Plin. V. 64.

⁵² Casius-hegy: az egyiptomi parton található homokhalom, amely kiemelkedik a teljesen sík környezetből, Pelusiumtól keletre a Sirbon-tenger és a Földközi-tenger között. A tetején építettek egy Zeus Casius szentélyt. A nyugati oldalon volt Cn. Pompeius Magnus sírja, akit Kr. e. 48-ban a közelben gyilkoltak meg, amikor C. Iulius Caesar elől menekülve egyiptomi földre érkezett. Lásd még: Strab. XVI. 2. 32.; Plin. V. 68.

⁵³ 60 mérföld: 88,75 km.

⁵⁴ Autaeus arabok: csak itt említett törzs.

⁵⁵ Gerrhum, Agipsum: Gerrha, Gerra, lásd: VI. 147.

Arsinoeba⁵⁶ vezetnek, amit a Carandra-öbölben⁵⁷ alapított és a lánytestvéréről nevezett el Ptolemaeus Philadelphus, aki elsőként fedezte fel Trogodyticét.⁵⁸ A folyót, amely Arsinoe mellett folyik, Ptolemaeusnak nevezte el.

168. Majd egy kis város következik, Aeum – mások ezt a helyet Philoteriasként⁵⁹ írják le –, azután az asaraeusok,⁶⁰ akik a trogodytákkal⁶¹ való házasságból származó vad arabok; Sapirine és Scytala szigetei,⁶² majd sivatag Myos Hormosig,⁶³ ahol a Tatnos⁶⁴ forrás található; az Aeas-hegy,⁶⁵ Iambe szigete,⁶⁶ sok kikötő, Berenice városa,⁶⁷ Philadelphus anyjának a nevééről, ahová, amint már mondtuk,⁶⁸ az út Coptosból⁶⁹ vezet, majd az autaeus arabok⁷⁰ és a gebadaeusok.⁷¹

XXXIV.

169. Trogodytice,⁷² amit a régiek Midoénak, mások Midioénak neveztek:⁷³ a Pentedactylos-hegy;⁷⁴ néhány sziget, amit Stena Dirának⁷⁵ neveznek, a Halonesusok⁷⁶ nem kevesebben, a Cardamine⁷⁷ és a Topazos,⁷⁸ ami a drágakőnek nevet adott. Az öböl szigetekkel van tele; ezek közül, amelyik bővelkedik vízben, azt Mareunak⁷⁹ nevezik, amelyik száraz, azt Eratonos-

⁵⁶ Arsinoe: egyiptomi kikötőváros a Vörös-tenger északnyugati részén, II. Ptolemaeus Philadelphus nevezte el lánytestvére, II. Arsinoe tiszteletére. Lásd még Strab. XVII. 1. 25.

⁵⁷ Carandra-öböl: csak itt megnevezett tengeröböl.

⁵⁸ Trogodytice: lásd: Plin. VI. 154.

⁵⁹ Aeum, Philoterias: kikötőváros a Vörös-tengernél, II. Ptolemaeus Philadelphus alapította; lásd még: Strab. XVI. 4. 5; Stephanos Byz.

⁶⁰ Asaraeusok: csak itt említett törzs a Vörös-tenger egyiptomi partján.

⁶¹ Trogodyták: lásd: Plin. VI. 154.

⁶² Sapirine és Scytala: csak itt megnevezett szigetek.

⁶³ Myos Hormos: kikötő a Vörös-tenger afrikai partján; lásd még: Strab. XVI. 4. 5; *Periplus Maris Erythraei* (a továbbiakban: *PME*) magyarul: W. Salgó Ágnes: *A Vörös-tenger körülhajózáása. Egy ismeretlen alexandriai kereskedő útleírása a Kr. u. 1. századból*, Acta Universitatis Szegediensis: Acta Antiqua et Archaeologica, 2010. 1; Ptol. IV. 5. 8. Myos Hormos azonosításához lásd: Székely: *Sziklákon, tűzön-vízen át*, 60. A

⁶⁴ Tatnos: csak itt említett forrás.

⁶⁵ Aeas-hegy: a Vörös-tenger egyiptomi partvidékén húzódó hegy, lásd még: Ptol. IV. 5. 14.

⁶⁶ Iambe: csak itt említett sziget a Vörös-tengeren.

⁶⁷ Berenice: II. Ptolemaeus Philadelphus anyja, lásd: Plin. VI. 103.

⁶⁸ Amint már mondtuk, az útvonal leírása Plin. VI. 100–106. *caputoknál* található. Lásd: Székely: *Kereskedelem Róma és India között*, 26–31; Székely: *Sziklákon, tűzön-vízen át*, 58–64.

⁶⁹ Coptos: lásd: Plin. VI. 102.

⁷⁰ Autaeus arabok: lásd: Plin. VI. 167.

⁷¹ Gebadaeusok: csak itt említett törzs.

⁷² Trogodytice: lásd: Plin. VI. 154.

⁷³ Midoe, Midioe: csak itt megemlített nevek.

⁷⁴ Pentedactylos-hegy: csak itt említett hegy.

⁷⁵ Stena Dira: csak itt megnevezett szigetszoport a Vörös-tengerben.

⁷⁶ Halonesusok: csak itt megemlített szigetszoport a Vörös-tengerben.

⁷⁷ Cardamine: sziget a Vörös-tengerben; lásd még: Ptol. VI. 7. 44.

⁷⁸ Topazos: sziget a Vörös-tengerben; lásd még: Plin. XXXVII. 108.

⁷⁹ Mareu: sziget a Vörös-tenger afrikai oldalán; lásd még: Diodor. III. 48; Ptol. IV. 7. 11; nem azonosított.

nak;⁸⁰ ott a királyoknak helytartói voltak. A terület belsejében a candaesusok⁸¹ élnek, akiket ophiophagusoknak⁸² neveznek, és kígyót szoktak enni; nincs is más vidék, ahol jobban el lennének szaporodva.

170. Iubánál,⁸³ aki láthatólag igen figyelmesen vizsgálta ezeket a dolgokat, ennél a résznél – de talán csak a másolatok hibájából – kimaradt a másik Berenice, amit Panchrysosként⁸⁴ is emlegetnek, és a harmadik, Epi Dires,⁸⁵ ami kiváló fekvésű, ugyanis egy messzire kinyúló földnyelven található, ahol a Vörös-tenger bejárata és Arabia között hét és fél mérföld⁸⁶ a távolság. Ott van a szintén topázt termő Citis sziget.⁸⁷

171. Távvolabb erdők vannak, ahol Philadelphus elefántvadászat céljából alapította meg Ptolemaist, és ezért az Epi Theras⁸⁸ melléknevet adták neki; a Monoleus⁸⁹ tó partján fekszik. A második könyvben írtunk erről a területről,⁹⁰ ahol 45 nappal a nyári napforduló előtt és ugyanannyival utána délben az árnyékok eltűnnek, és a hátralévő órákban délre, a többi napon északra esnek; míg az elsőként említett Berenicében⁹¹ csak a nyári napforduló napján délben tűnnek el teljesen az árnyékok, egyébként semmi más érdekességet nem jegyeztek fel itt. 602 mérföldre⁹² van Ptolemaistól, és ez a tény igen nagy jelentőségű, mivel lehetőséget adott egy rendkívüli gondolkísérletre: itt mérték meg a világot. Eratosthenes⁹³ ugyanis az árnyékok kétségbevonhatatlan rendszerét felhasználva innen kezdett neki a Föld nagysága meghatározásának.

172. Innen az Azanius-tenger;⁹⁴ a hegyfok, amit egyesek Hippalusnak⁹⁵ nevezték, a Mandalum-tó,⁹⁶ Colocasitis szigete⁹⁷ és a tengerben számos más sziget, amelyeken igen sok a

⁸⁰ Eratonos: csak itt említett sziget.

⁸¹ Candaesusok: csak itt megnevezett törzs.

⁸² Ophiophagusok: csak itt említett törzs a Vörös-tenger nyugati partján.

⁸³ Iuba: a numidiai király fia. Azonos nevű apja Kr. e. 46-ban Thapsosnál elszenvedett veresége után Rómában nőtt fel, később római támogatással Mauretania királya lett. Egyebek mellett Arábiáról, Asszíriáról és Afrikáról írt műveket görög nyelven, melyekből töredékek maradtak fenn. Iuba Kr. u. 23-ban halt meg, néhány évvel Strabo után. C. Caesar parthus hadjáratán részt vett mint tudományos megfigyelő. Iuba műveit, amelyek az augustusi időkben születtek, Plinius számos helyen felhasználja, így a dél faunájáról a 8–11. könyveiben, a szubtrópusi fákról a 12–13., Arábia kincseiről (gyöngyök, drágakövek, fémek) a 33–37. könyveiben. Lásd még: Sallmann, K. G.: *Die Geographie des Älteren Plinius in ihrem Verhältnis zu Varro*. Berlin – New York, 1971. 85–88. Lásd: FGrHist 275 F

⁸⁴ Berenice Panchrysos: Berenicétől délre fekvő város; Panchrysos (gö.) szó szerint „teljesen arany”.

⁸⁵ Berenice Epi Dires: város a Vörös-tenger bejáratánál; ma Ras Siyan.

⁸⁶ Hét és fél mérföld: 11 km.

⁸⁷ Citis: csak itt említett sziget.

⁸⁸ Ptolemais Epi Theras: II. Ptolemaeus Philadelphus által alapított helység; lásd még: Strab. XVII. 4. 7; *PME* 3; ma Aqıq.

⁸⁹ Monoleus: csak itt említett tó.

⁹⁰ Lásd: Plin. II. 183.

⁹¹ Lásd még: Plin. VI. 168.

⁹² 602 mérföld: 891 km.

⁹³ Eratosthenes: lásd: Plin. VI. 163.

⁹⁴ Azanius-tenger: lásd: Plin. VI. 108.

⁹⁵ Hippalus: lásd még: Ptol. IV. 7. 12;

⁹⁶ Mandalum-tó: csak itt említett tó.

⁹⁷ Colocasitis: csak itt megnevezett sziget.

teknős. Sace városa,⁹⁸ Daphnis szigete,⁹⁹ Adulitum városa¹⁰⁰ – ezt uraiktól elszökött egyiptomi rabszolgák alapították.

173. Ez a város a trogodyták¹⁰¹ és az aethiopsok legnagyobb kereskedelmi központja; Ptolemaistól¹⁰² 5 napnyi hajóútra. Nagy mennyiségben szállítanak ide elefántcsontot, orrszarvúagylat, vízilóbbórt, teknőspáncélt, majmokat és rabszolgákat.¹⁰³ Túl az arotera aethiopsokon¹⁰⁴ szigetek találhatók, amelyeket Aliaeusnak¹⁰⁵ neveznek, hasonlóképpen Bacchias, Antibacchias¹⁰⁶ és Stratioton.¹⁰⁷ Innen tovább haladva Aethiopia partján van egy ismeretlen öböl, ami különös, mivel a távolabb fekvőket a kereskedők felkutatták. Ezután egy hegyfok van, rajta a Cucius-forrással,¹⁰⁸ amit gyakran felkeresnek a tengerészek.

174. Azon túl fekszik Isis kikötője,¹⁰⁹ 10 nap evezésre Adulitum városától,¹¹⁰ ide hozzák a trogodyták mirháját. A kikötő előtt található két sziget, amit Pseudopylaenek neveznek, beljebb még két Pylae,¹¹¹ az egyiken kőemlékművek vannak ismeretlen írással.¹¹² Azon túl az Avalitu-öböl¹¹³ következik, majd a Diodorus-sziget¹¹⁴ és más, lakatlan szigetek; a szárazföldön is pusztaság terül el, azután Gaza¹¹⁵ városa, a Mossylites-hegy és kikötő,¹¹⁶ ahová fahéjat szállítanak. Ez a legtávolabbi hely, ahová Sesostris a seregét küldte. Egyesek ezen túlra helyeznek még egy partmenti aethiops várost, Baragazát.¹¹⁷

175. Iuba azt állítja,¹¹⁸ hogy a Mossylicus-hegységnél kezdődik az Atlanti-tenger:¹¹⁹ a szülő-

⁹⁸ Sace: csak itt említett város.

⁹⁹ Daphnis: sziget a Vörös-tenger nyugati partján.

¹⁰⁰ Adulitum (Adulis): a Vörös-tenger kikötővárosa, jelentős kereskedelmi központ; ma Zula.

¹⁰¹ Trogodyták: Plin. VI. 154.

¹⁰² Ptolemais: Plin. VI. 171.

¹⁰³ Lásd még: *PME* 6.

¹⁰⁴ Arotera aethiopsok: csak itt említett nép.

¹⁰⁵ Aliaeus-szigetek: csak itt említett szigetek a Vörös-tengerben.

¹⁰⁶ Bacchias, Antibacchias: szigetek a Vörös-tenger déli részén. Lásd még: Ptol. IV. 7. 38; Stephanos Byz.

¹⁰⁷ Stratioton: csak itt említett és nem azonosított sziget. Nevének jelentése: katonák.

¹⁰⁸ Cucius-forrás: csak itt megnevezett forrás.

¹⁰⁹ Isis kikötője: csak itt említett kikötő.

¹¹⁰ Adulitum városa: Plin. VI. 172.

¹¹¹ Pseudopylae, Pylae: csak itt említett szigetpárok a Vörös-tengerben.

¹¹² Sesostris egyiptomi uralkodó sztéléi, említi Strabo is (XVII. 1. 5, C790); hieroglif feliratok talán III. Ramses fáraótól. Lásd még: Diod. I. 55, 7–9.

¹¹³ Avalitu-öböl: öböl az avalitusok területén.

¹¹⁴ Diodorus-sziget: sziget a Vörös-tenger legdélebbi részén a Bab el-Mandeb szorosban. Lásd még: *PME* 25; Ptol. IV. 7. 38; ma Perim.

¹¹⁵ Gaza: más forrás nem említ ilyen nevű várost Aethiopiában.

¹¹⁶ Mossylites-hegy és kikötő: lásd még: *PME* 10; nem azonosított.

¹¹⁷ Baragaza: Barygaza India nyugati partján található kikötőváros, amely jelentős szerepet töltött be az Egyiptomon áthaladó, Róma és India közötti kereskedelmi útvonalon. Más forrás nem említ Aethiopiában ilyen nevű várost, így Plinius tévedése lehet az általa használt, de nem nevesített szerzők adatának értelmezésekor. Lásd még: *PME* 43–49; Székely: *Kereskedelem Róma és India között*, 37–39.

¹¹⁸ Iuba: lásd: VI. 96; 170. FGrHist 275 F 35.

¹¹⁹ Atlanti-tenger: Herodotus szerint a Heracles oszlopain túli tenger (I. 203).

földjén, Mauretanián¹²⁰ túl egészen Gadisig¹²¹ lehet hajózni az északnyugati széllel.¹²² Az ő határozott véleményét ezen a helyen nem lehet figyelmen kívül hagyni. A Lepte Acrának, mások szerint Drepanumnak¹²³ nevezett indiai hegynyúlványtól tovább hajózva egyenes irányban előre az Exusta¹²⁴ mellett Malichu¹²⁵ szigetéig 1500 mérföld¹²⁶ távolság van, innen a Scenei¹²⁷ nevű helyig 225 mérföld,¹²⁸ innen az Adanu-szigetekig¹²⁹ 150 mérföld,¹³⁰ így lesz a nyílt tengerig 1875 mérföld.¹³¹

176. Az összes többi szerző úgy vélte, hogy déli irányban lehetetlen tovább hajózni a nap forrósága miatt. Sőt a szigetekről az ascitáknak¹³² nevezett arabok súlyosan veszélyeztetik a kereskedelmet; ezek ugyanis két-két marhabőr tömlőre hidat helyeznek, és onnan mérgezett nyilaikkal kalóztámadásokat indítanak. Ugyanaz a Iuba¹³³ még megemlíti, hogy a trogodyták¹³⁴ egyes törzseit therotoháknak hívják, mivel ügyesen vadásznak¹³⁵ és csodálatosan fürgék; említi az ichthyophagusokat,¹³⁶ akik úgy úsznak, mint a tenger teremtményei; valamint a banguosokat, zanganákat, thalibákat, saxinákat, sirechákat, daremákat és a domazenes törzseket is.¹³⁷

177. Továbbá kijelenti azt is, hogy a Nílus partján Syenétől¹³⁸ Meroéig¹³⁹ élő emberek nem aethiopsok, hanem arab törzsek, illetve még hozzáteszi, hogy a Nap városát¹⁴⁰ – amiről Egyiptom leírásakor azt mondtuk, hogy nincs messze Memphistől¹⁴¹ – arabok alapították. Vannak, akik Aethiopia távolabbi partját elveszik és Afrikához csatolják (de ők a víz miatt a folyóparton éltek). Mi az olvasóra hagyjuk, hogy a kérdésről kialakítsa a véleményét, és csupán felsoroljuk a városokat mindkét parton a feljegyzett sorrendjükben, Syenétől kezdve.

¹²⁰ Mauretania: római tartomány a mai Marokkó és Nyugat-Algéria területén.

¹²¹ Gades: ma Cádiz. Lásd még: Plin. IV. 119.

¹²² Északnyugati szél (Corus): lásd még: Plin. II. 121.

¹²³ Lepte Acra, Drepanum: hegynyúlvány a Szezi-öböl afrikai partján; lásd még: Ptol. IV. 5. 8; 14.

¹²⁴ Exusta: sziget az Arab-öbölben; lásd még: *PME* 20; Ptol. VI. 7. 44; ma Jabal al Ta'ir.

¹²⁵ Malichu: sziget a Vörös-tengeren Arabia Felix nyugati partján.

¹²⁶ 1500 mérföld: 2220 km.

¹²⁷ Scenei: csak itt említett helység.

¹²⁸ 225 mérföld: 333 km.

¹²⁹ Adanu-szigetek: Ptolamaeus említ két szigetet Adanu néven az Arab-öbölben (VI. 7. 44).

¹³⁰ 150 mérföld: 222 km.

¹³¹ 1875 mérföld: 2775 km.

¹³² Asciták: a parton élő arab törzs; lásd még: Ptol. VI. 7. 26; Stephanus Byz.

¹³³ FGrHist 275 F 36; lásd még: VI. 96.

¹³⁴ Trogodyták: VI. 154.

¹³⁵ A théra vadászatot jelent görögül; lásd még VI. 171.

¹³⁶ Ichthyophagusok: lásd még: VI. 95.

¹³⁷ Banguosok, zanganák, thalibák, saxinák, sirechák, daremák, domazenes: csak itt említett törzsek.

¹³⁸ Syene: fontos kereskedőhely a Nílus partján Elephantine szigetével szemben; lásd még: Plin. V. 59; ma Asszuán/Aswan.

¹³⁹ Meroe: város a Nílusnál Felső-Núbiában, az aethiops királyság Napata utáni fővárosa; lásd még: Plin. V. 53.

¹⁴⁰ Nap városa: Heliopolis; ma Al-Matariyah; lásd még: Plin. V. 49.

¹⁴¹ Memphis: jelentős város a Nílus nyugati partján; lásd még: Plin. V. 50; ma Mit Rahina.

XXXV.

178. Először a Nílus arab oldalát nézve: a catadupus törzs,¹⁴² azután a syeniták.¹⁴³ A városok: Tacompsus,¹⁴⁴ amit néhányan Thaticenek¹⁴⁵ neveznek, Aramum, Sesamos,¹⁴⁶ Andura, Nasarduma, Aindoma Come Arabetával és Boggia, Leupitorga, Tantarene, Emeae, Chindita, Noa, Goploa, Gistate, Megadale,¹⁴⁷ Premni, Nups,¹⁴⁸ Direa, Patigga,¹⁴⁹ Bacata, Dumana, Radata,¹⁵⁰ ahol egy arany macskát tisztelnek istenként, Boron¹⁵¹ és a szárazföldön Mallus-hoz¹⁵² közel Meroae.¹⁵³ Így jegyezte fel Bion.¹⁵⁴

179. Iuba másképpen adja meg:¹⁵⁵ azt állítja, hogy Egyiptom és Aethiopia között található egy erősített város, amit Megatichusnak¹⁵⁶ hívnak, az arab neve Mirsios, azután Tacompsus, Aramum, Sesamum, Pide, Mamuda, Orambis¹⁵⁷ közel egy bitumen lelőhelyhez, Amodata, Prosda, Parenta, Mania, Tessata, Gallas, Zoton, Grau Comen, Emeus,¹⁵⁸ a pidiboták, az aendondacometák,¹⁵⁹ sátoros nomádok, Cistaepe, Magadale,¹⁶⁰ Kis-Primin,¹⁶¹ Nups,¹⁶² Dirlin, Patingas, Breves,¹⁶³ a magasneusok,¹⁶⁴ Egasmala, Cramda, Denna, Cadeus, Atthēna, Batta, Alana, Macua, Scammus,¹⁶⁵ Gora¹⁶⁶ egy szigeten, ezeken túl Abale, Androgalis, Seres,¹⁶⁷

¹⁴² Catadupus törzs: Syenetől délre élő törzs.

¹⁴³ Syeniták: Syene lakói.

¹⁴⁴ Tacompsus: egy, a Nílus mindkét oldalán elterülő város és egy Nílus-sziget neve; Tachompso (Hdt. 2. 29), Takomposos vagy Tachempso (Steph. Byz.), Metakompo (Ptol. 4. 5. 33) néven is előfordul; ma az Asszuáni-gát által elöntött Djerar.

¹⁴⁵ Thatice: csak itt említett névváltozat.

¹⁴⁶ Aramum, Sesamos: csak itt és a VI. 179-nél említett városok.

¹⁴⁷ Andura, Nasarduma, Aindoma Come Arabetával és Boggia, Leupitorga, Tantarene, Emeae, Chindita, Noa, Goploa, Gistate, Megadale: csak itt említett városok.

¹⁴⁸ Nups: A Nílus keleti ágánál található város; lásd még Ptol. IV. 7. 6.

¹⁴⁹ Direa, Patigga: csak itt és a Plin. VI. 179-nél említett városok.

¹⁵⁰ Bacata, Dumana, Radata: csak itt említett városok.

¹⁵¹ Boron: csak itt megnevezett város.

¹⁵² Mallus: csak itt és a Plin. VI. 179-nél említett város.

¹⁵³ Meroae: lásd: Plin. VI. 177.

¹⁵⁴ Bion: FGrHist 668 F 4.

¹⁵⁵ FGrHist 275 F 38.

¹⁵⁶ Nagy Fal a jelentése.

¹⁵⁷ Pide, Mamuda, Orambis: csak itt említett városok.

¹⁵⁸ Amodata, Prosda, Parenta, Mania, Tessata, Gallas, Zoton, Grau Come, Emeion: csak itt említett városok.

¹⁵⁹ Pidiboták, aendondacometák: csak itt megnevezett törzsek.

¹⁶⁰ Cistaepe, Magadale: csak itt említett városok.

¹⁶¹ Kis-Primin: Ptolemaeusnál is említett kikötő a Középső-Nílusnál.

¹⁶² Nups: lásd még: Plin. VI. 178.

¹⁶³ Dirlin, Patingas (Direlis, Patinga), Breves: csak itt megnevezett városok.

¹⁶⁴ Magasneusok: csak itt említett törzs.

¹⁶⁵ Egasmala, Cramda, Denna, Cadeus, Atthēna, Batta, Alana, Macua, Scammus: csak itt megnevezett városok.

¹⁶⁶ Gora: csak itt említett város egy Nílus szigeten

¹⁶⁷ Abale, Androgalis, Seres: csak itt említett városok.

Mallus¹⁶⁸ és Agoces.¹⁶⁹

180. Az afrikai oldal városai: Tacompsus (vagy ugyanaz a neve, mint az előzőleg már megemlítettnek,¹⁷⁰ vagy annak egy része lehet), Mogore, Saea, Aedosa, Penariae,¹⁷¹ Primis,¹⁷² Magassa, Buma, Linthuma, Spintum, Sidop, Censoe, Pindicator, Acug,¹⁷³ Orsum, Suara, Maumarum, Urbim, Mulon¹⁷⁴ (amit a görögök Hypatonnak hívtak),¹⁷⁵ Pagoarca, Zamnes (innenlől vannak már elefántok), Mambli, Berressa, Coetum.¹⁷⁶ Volt még egy város arra korábban, amit Episnek hívtak, Meroével szemben,¹⁷⁷ de azt még azelőtt lerombolták, hogy Bion¹⁷⁸ írt volna ezekről.

181. Ezeket a helyeket írták le Meroéig,¹⁷⁹ bár jelenleg alig néhányukat lehet megtalálni a folyó bármelyik partján. Nemrég arról számoltak be Nero császárnak¹⁸⁰ (aki a többi hadjárat mellett Aethiopia megtámadását is tervezgette) a praetorianus katonák, akiket egy tribunus parancsnoksága alatt felderítésre küldött ki, hogy a sivatagon kívül nincs ott semmi. A római seregek Divus Augustus¹⁸¹ uralkodása idején oda is behatoltak, P. Petronius,¹⁸² a lovagrendből származó¹⁸³ egyiptomi praefectus vezetésével. Ő a következő sorrendben ostromolta meg a városokat (amelyeken kívül mást nem is találunk ott): Pselcis,¹⁸⁴ Primis,¹⁸⁵ Bocchis,¹⁸⁶

¹⁶⁸ Mallus: lásd még Plin. VI. 178.

¹⁶⁹ Agoces: csak itt megnevezett város.

¹⁷⁰ Lásd Plin. VI. 178.

¹⁷¹ Mogore, Saea, Aedosa, Penariae: csak itt említett helységek.

¹⁷² Primis: lásd Plin. VI. 181.

¹⁷³ Magassa, Buma, Linthuma, Spintum, Sidop, Censoe, Pindicator, Acug: csak itt említett helységek a Nílustól nyugatra.

¹⁷⁴ Orsum, Suara, Maumarum, Urbim, Mulon: csak itt megnevezett helységek.

¹⁷⁵ A Hypaton görög szó jelentése: a legfelső.

¹⁷⁶ Pagoarca, Zamnes, Mambli, Berressa, Coetum: csak itt említett helységek a Nílustól nyugatra.

¹⁷⁷ Epis: csak itt megnevezett város. Meroe: lásd még: Plin. VI. 177.

¹⁷⁸ Bion: FGrHist 668 F 5; lásd még: Plin VI. 178.

¹⁷⁹ Meroe: lásd még: Plin. VI. 177; 180.

¹⁸⁰ Nero: római császár a Iulius-Claudius dinasztiából (ur. 54 – 68). 61-ben tervezte az aethiopsok elleni hadjáratot; lásd még: Cassius Dio XLII. 8. 1; Sen. *Quaest. nat.* VI. 8. 3. A felderítők az előkészületek jegyében térképezték fel a déli területeket, a hadjáratra azonban nem került sor a júdeai lázadás miatt.

¹⁸¹ Divus Augustus: lásd még: Plin. VI. 141.

¹⁸² P. Petronius: egyiptomi *praefectus* Kr. e. 25–21 között; aethiopsok elleni hadjáratáról Candace királynő (Plin. VI. 186) uralkodása alatt beszámol Strabo XVII. 1. 54 és Cassius Dio LIV. 5. 4 (tévesen Caius *praenomen* ad meg); Augustus ennek a hadjáratnak a sikereivel büszkélkedett Petronius megnevezése nélkül: Res Gestae Divi Augusti (RGDA) 26. Lásd ehhez: Török: *Augustus Alsó-Núbiában*, 18–34.

¹⁸³ Lovagrendből származó: Plinius itt is kiemeli azt a rendet, amelyből maga is származott; lásd még: Plin. VI. 160; Székely M.: *Társadalomkép Plinius Maior művében. Xenia.* (Agatha XXIV.) Debrecen, 2010. 177–184.

¹⁸⁴ Pselcis: helység Núbiában a Nílus nyugati partján; lásd még: Strab. XVII. 1. 54; Ptol. IV. 5. 74; IV. 7. 10; ma Dacca / Dakka.

¹⁸⁵ Primis: helység Núbiában a Nílus keleti partján; lásd még: Strab. XVII. 1. 54; Ptol. IV. 7. 19; ma Qasr Ibrim.

¹⁸⁶ Bocchis: csak itt említett város Aethiópiában; lásd még: Ptol. IV. 7. 16; Steph. Byz.

Forum Cambusis,¹⁸⁷ Attena, Stadissis,¹⁸⁸ ahol a mélybe zúduló Nílus a robajával elvette a hallás képességét az ott lakóktól. P. Petronius Napata¹⁸⁹ városát szintén kifosztotta.

182. A legtávolabbi hely, ahová elért, 970 mérföldre¹⁹⁰ volt Syenetől;¹⁹¹ mégsem tették azt a római csapatok pusztasággá: az egyiptomiak elleni háborúk meggyötörték Aethiopiát, miközben felváltva uralkodott és szolgált; a trójai háborúig mégis ragyogó és erős volt, míg Memnon¹⁹² uralkodott. Andromeda történeteiből pedig nyilvánvaló, hogy Cepheus¹⁹³ király idejében Syriát¹⁹⁴ és a partjainkat¹⁹⁵ irányította.

183. Hasonló módon a terjedelméről is eltérő adatokat írtak: először Dalion,¹⁹⁶ aki messze túlhajózott Meroén, majd Aristocreon,¹⁹⁷ Bion¹⁹⁸ és Basilis,¹⁹⁹ az ifjabb Simonides²⁰⁰ (aki 5 évig időzött Meroében, miközben Aethiopiáról írt). Timosthenes,²⁰¹ Philadelphus²⁰² hajóinak parancsnoka ugyanis a távolság megadása nélkül 60 napnyira becsülte az utat Syenetől Meroeig, Eratosthenes²⁰³ 625 mérföldre,²⁰⁴ Artemidorus²⁰⁵ 600-ra,²⁰⁶ Sebosus²⁰⁷ Egyiptom

¹⁸⁷ Forum Cambusis: helység Aethiopiában a Nílus 2. kataraktájától délre; lásd még: Ptol. IV. 7.

¹⁸⁸ Attena, Stadissis: csak itt említett helységek Nubiában.

¹⁸⁹ Napata: az aethiops birodalom régebbi fővárosa (Meroe előtt); lásd még: Strab. XVII. 1. 54; Ptol. IV. 7. 9. Valószínűleg több szakrális és világi központ is lehetett egy időben Felső-Nubiában.

¹⁹⁰ 970 mérföld: 1435,5 km.

¹⁹¹ Syene: lásd Plin. VI. 177; XII.19, Syene/Aswan mint *finis imperii*; *CIG (Corpus of Greek Inscriptions)* 5078: Dakka „Egyiptom és Aithiopia között”; lásd: Török: *Augustus Alsó-Nubiában*, id. mű; Török, László: *Between Two Worlds: The Frontier Region Between Ancient Nubia and Egypt, 3700 BC–AD 500*. Leiden, 2009.

¹⁹² Memnon: az aethiopsok mondabeli királya, anyja, Éós a hajnal istennője. Priamos unokaöccseként részt vett a trójai háborúban, ahol Hektór halála után ő lett a trójai sereg fővezére. Pajzsát anyja kérésére Héphaistos készítette. Több csatát is megvívott a harcokban, végül Akhilleus ölte meg. Holttestét anyja ragadta ki a csata forgatagából, és Hypnos segítségével eljuttatta a Boldogok szigetére.

¹⁹³ Cepheus: Aethiopia mondabeli királya, Andromeda apja. A mítosz szerint Cepheus király felesége, Cassiopeia azt állította, hogy ő és a lánya sokkal szebbek, mint a tenger isten leányai, a Nereidák. Poseidon büntetésképpen előntötte Aethiopiát és tengeri szörnyet küldött rá. A jósok azt javasolták, hogy áldozzák fel Andromedát a szörnynek egy tengeri sziklához láncolva. Perseus a Medusa fej segítségével legyőzte a szörnyet, és feleségül vette Andromedát.

¹⁹⁴ Syria: lásd: Plin. VI. 41.

¹⁹⁵ Partjaink: a Földközi-tenger partjai.

¹⁹⁶ Dalion: FGrHist 666 F 2.

¹⁹⁷ Aristocreon: FGrHist 667 F 2.

¹⁹⁸ Bion: FGrHist 668 F 3; lásd: Plin. VI. 178.

¹⁹⁹ Basilis: FGrHist 718 F 2.

²⁰⁰ Simonides: FGrHist 669 T 1.

²⁰¹ Timosthenes: Frg. 37 Wagner; lásd: Plin. VI. 15.

²⁰² II. Ptolemaeus Philadelphus: lásd: Plin. VI. 58.

²⁰³ Eratosthenes: Frg. II C p. 152 Berger; lásd: Plin. VI. 3

²⁰⁴ 625 mérföld: mivel 8 stadium 1 mérföldnek felel meg (lásd: Plin. VI. 36), így ez az adat 5000 stadiumnak (925 kilométernek) felel meg; Plinius szerint ez épp a Syenétől Meroéba tartó út hossza (II. 184.).

²⁰⁵ Artemidorus: lásd: Plin. VI. 36.

²⁰⁶ 600 mérföld: 888 km.

²⁰⁷ Statius Sebosus: görög földrajztudós, aki Kr. e. 100 körül alkotott.

legtávolabbi pontjától Meroeig 1675-re,²⁰⁸ az imént említett szerzők ugyaninnen 1250-re.²⁰⁹

184. Nemrég azonban minden vitának vége szakadt, mivel Nero²¹⁰ felderítői Syenetől²¹¹ 975 mérföldet²¹² jelentettek ilyen módon: Syenetől Hiera Sycaminosig²¹³ 54,²¹⁴ onnan Tamáig²¹⁵ 72 mérföld²¹⁶ az aethiops euonymiták területén²¹⁷ keresztül, Primiig²¹⁸ 120,²¹⁹ Acináig²²⁰ 64,²²¹ Pitaráig²²² 25,²²³ Tergedumig²²⁴ 106 mérföld.²²⁵ Félúton található Gagaude szigete, itt láttak először papagájokat, míg a másik szigeten, amelyet Artigulának²²⁶ hívnak, egy majomszerű állatot,²²⁷ Tergeduson pedig kutyafejűeket.²²⁸ Innen Nabata²²⁹ 80 mérföldre²³⁰ van; a fent említettek közül ez az egy kisváros áll még. Meroe²³¹ szigete 360 mérföldre²³² található innen.

185. Meroe környékén virulóbb füvek, valamilyen erdőség, orrszarvúak és elefántok lábnyomai láthatók. Meroe városa a sziget bejáratától 70 mérföldre²³³ van, mellette fekszik egy másik sziget, Tadu,²³⁴ a [Nílus] jobb ágában, amely egy kikötőt képez.

186. A városnak kevés épülete van; egy asszony uralkodott ott, Candace,²³⁵ ez a név sok éven

²⁰⁸ 1675 mérföld: 2479 km.

²⁰⁹ 1250 mérföld: 1850 km.

²¹⁰ Nero: Plin. VI. 181.

²¹¹ Lásd Syene: Plin. VI. 177.

²¹² 975 mérföld: 1443 km.

²¹³ Hiera Sycaminos: helység Alsó-Núbiában a Nílusnál; lásd még: Ptol. IV. 5. 74; ma Maharragh.

²¹⁴ 54 mérföld: 80 km.

²¹⁵ Tama: csak itt említett helység Aethiópiában.

²¹⁶ 72 mérföld: 106,5 km.

²¹⁷ Aethiops euonymiták: csak itt megnevezett törzs; a szó görög jelentése: jó nevű (törzs).

²¹⁸ Primi: lásd még Plin. VI. 181.

²¹⁹ 120 mérföld: 177, 5 km.

²²⁰ Acina: csak itt említett helység.

²²¹ 64 mérföld: 94,75 km.

²²² Pitara: csak itt említett helység a Nílus nyugati partján.

²²³ 25 mérföld: 37 km.

²²⁴ Tergedum: csak itt említett helység.

²²⁵ 106 mérföld: 157 km.

²²⁶ Gagaude, Artigula: csak itt említett szigetek a Níluson.

²²⁷ Majomszerű állat (*animal sphingion*): talán egy kutyafejű majom; lásd még: Plin. VI, 29, 34, 173; X, 72, 93, 199.

²²⁸ Kutyafejűek: Brodersen szerint kutyafejűeknek nevezett törzsről van szó. Mivel különleges állatok felsorolását találjuk a mondatban, Plinius esetleg a *sphingion*tól különböző kutyafejű majmokra is gondolhatott.

²²⁹ Nabata: Napata, lásd még: Plin. VI. 181.

²³⁰ 80 mérföld: 118,5 km.

²³¹ Meroe: lásd: Plin. VI. 177.

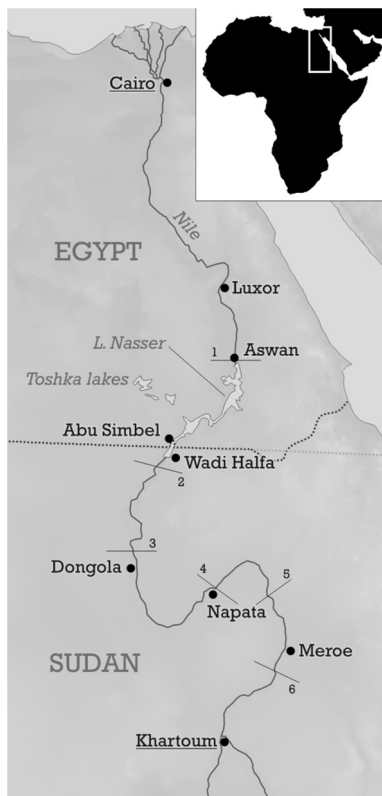
²³² 360 mérföld: 532,75 km.

²³³ 70 mérföld: 103,5 km.

²³⁴ Tadu: csak itt említett sziget a Níluson.

²³⁵ Candace: a Meroei Birodalom núbiai királynőinek titulusa; egy bizonyos királynő nevéként érti Strabo (XVII. 1. 54) és Cassius Dio (LIV. 5), ehhez hasonlóan: ApCsel 8. 27. Lassányi Gábor valószínűnek tartja, hogy a Strabonál szereplő, a Petronius-féle hadjárat idején élt félszemű

át szállt királynőről királynőre. Ott áll Hammon²³⁶ nagy tiszteletben álló szentélye, és az egész vidéken találhatók kisebb templomok. Az aethiops uralom idején ez a sziget különösen híres volt. Azt mondják, általában 250 000 fegyverest és 3000 mesterembert adott. Azt beszélik, hogy manapság 45 más király is van Aethiopiában.

Candace/Kandaké Amanirenas királynővel azonosítható. Lassányi Gábor: *A szavannák fáraói. Núbia a meroitikus korban*. Ókor, 7. évf. (2018) 1–2. sz. 86.

²³⁶ Hammon: Ámon, egyiptomi isten; lásd még: Hdt. II. 29.